

1.1. सामाजिक मानसशास्त्राची व्याख्या (Definition of Social Psychology)

“ सामाजिक वातावरणात व्यक्तिच्या भावना, विचार आणि वर्तनाचे स्वरूप व कारणे समजावून घेण्याचे क्षेत्र म्हणजे सामाजिक मानसशास्त्र होय.”

अ) सामाजिक मानसशास्त्राचे शास्त्रीय स्वरूप (Social Psychology is Scientific in Nature)

सामाजिक मानसशास्त्र विज्ञान/ शास्त्राचा दर्जा मिळालेला आहे. या शास्त्रात आक्रमकता, स्व संकल्पना, सामाजिक प्रभाव इ. सामाजिक समस्यांचा इतर शास्त्राप्रमानेच शास्त्रीय अभ्यास केला जातो. या साठी 1. मूल्य संच 2 अभ्यासा साठी वापरली जाणारी पद्धत हे दोन घटक महत्वाचे आहेत. यात चार महत्वाच्या मूल्यांचा वापर केला जातो.

- **अचूकता (Accuracy) :** “काळजीपूर्वक जगा बदलवाची माहिती गोळा करणे व तिचे मूल्यांकन करणेची बांधीलकी म्हणजे अचूकता”.
- **वस्तूनिष्ठता (Objectivity) :** “पूर्वग्रहदूषित मिळवलेल्या माहितिचे मूल्यांकन करण्याची बांधीलकी म्हणजे वस्तूनिष्ठता”
- **संशयवाद (Skepticism) :** काळानुरूप वारंवारपणे निष्कर्षाची तपासणी नंतर निष्कर्ष अचूकपणे स्विकारणे म्हणजे संशयवाद होय.”
- **विचारांचा खुलेपणा (Open Mindedness) :** “एखादा विचार चूकीचा आहे असा पुरावा असला तरीही तो विचार बदलण्याची बांधीलकी म्हणजे च विचारांचा खुलेपणा अथवा मोकळेपणा.

या चार मूल्यांद्वारे मानवी वर्तनाचे स्वरूप समजावून घेण्याचा प्रयत्न केला जातो.

ब) सामाजिक मानसशास्त्र व्यक्तित्व्या वर्तनावर लक्ष केंद्रित करते (Social Psychology Focuses on the Behavior of Individual)

सामाजिक मानसशास्त्र आकमकतेवर लक्ष केंद्रित करते. प्रत्येक समाज्यात आकमकतेची पातळी वेगवेगळी आढळते काही व्यक्तित्व आकमक वर्तन करतात काही दूर रहातात या साठी अनुसारीता, संघर्ष, प्रेम, विचार, भाविनिक प्रतिक्रिया समजावून घेणे हा सामाजिक मानसशास्त्राचा उद्देश आहे.

क) सामाजिक मानसशास्त्र सामाजिक वर्तनाची कारणे समजवून घेते. (Social Psychology Seeks to Understand the Causes of Social Behavior)

➤ इतर व्यक्तिंची कृती व गुण वैशिष्ट्ये (The Action and Characteristics of other Persons) : इतरांच्या कृतीची आपल्या भावना, विचार व वर्तनावर परिणाम होतो का ? होय उदा. आनंदावेळी सकारात्मक भावना व्यक्त केल्या जातात तर या उलट दुःखावेळी आपण सांत्वन करून आधार देतो. म्हणजेच आपण इतरांच्या वर्तनाचे निरिक्षण करातो प्रतिसाद देतो, आपल्यावर इतरांचा खुपच प्रभाव पडत असतो.

व्यक्तित्व्या बाह्य रूपाचा आपल्यावर परिणाम होतो. आकषक व्यक्तिकडे अधिक आकर्षित होतो. बाह्य रूपाला आपण अधिक प्रतिआद देतो. (मकौकॉम 1997) टवेगे व मैनिस 1998 जाणीवपूर्वक प्रयत्न करतो तेव्हा आपण इतरांच्या दिसण्याकडे दुर्लक्ष करत नाही. (हसीन व थॉर्पे 2000)

- **बोधनिक प्रक्रिया (Cognitive Processes) :** जेव्हा आपण आपल्या मित्राबरोबर भेटण्याची वेळ व ठिकाण ठरवतो पण मित्राने वेळ विसरलेला आहे व उशिरा येतो तेव्हा का उशिरा झाला याबद्दल क्षमा मागतो तेव्हा कशा प्रकारे प्रतिक्रिया व्यक्त केल्या जातात ? प्रतिक्रिया ह्या तुमच्या पूर्वीच्या स्मृतीच्या अवलंबून असते. व जे योग्य की अयोग्य ठरवते अशा वेळी बोधनिक प्रतिक्रिया महत्वाची असते बोधनिक प्रतिक्रिया सामाजिक मानसशास्त्रांना खुप महत्व जानवते (शाह 2003) सामाजिक बोधन हे सामाजिक मानसशास्त्रात संशोधनाचे महत्वाचे क्षेत्र आहे. (फिस्क 2009)
- **पर्यावरणजन्य परिवर्तके (Environmental Variables) :** थंड वातावरण सुखद तर उष्ण वातावरण आकमकतेला पोषक असते (बेल, ग्रिन, फिशर व बॉम 2001 रोटन व कीहन 2000)
- **जैविक घटक (Biological Factors) :** जैविक प्रक्रियावर अनुवंशाने सामाजिक वर्तन प्रभाववित होते का ? नाही आपल्या आवडी—निवडी, वर्तन, भावना, विचार, अभिरुची काही प्रमाणात आपल्या जैविक वारसानुसार प्रभावित होतात (बस 2008 स्मित 2001) जैविक घटक सामाजिक वर्तनामध्ये महत्वाची भूमिका बजावतात असा दृष्टिकोण उत्कांती मानसशास्त्रातून आलेला आहे. (बस 2004, बसव शॉकेल, फोल्ड 1997) उत्कांतीच्या प्रक्रियेतील मूलभूत घटक 1. परिवर्तनशीलता (Variation) 2. अनुवंशिकता (Inheritance) 3. निवड (Selection)
- संस्कृतिक श्रद्धा व आनंदाचा मानवी वर्तनावर खूप परिणाम करतात सामाजिक वर्तन व विचारावर संस्कृतिक घटकाचा प्रभाव पडतो.

1.2. सामाजिक मानसशास्त्र परिधाकडील अद्यावत बाजू (Social Psychology : Advances at the Boundries)

➤ बोधन व वर्तन (Cognition and Behavior) :

➤ सामाजिक जीवनाच्या बाजूमधील भावनांची भूमिका (The Role of Emotion in the Social Side of life) :

सामाजिक जिवनात भावनांची भूमिका महत्वाचे आहेत. सकारात्मक भाव स्थितीत आपण चांगले कार्य करतो व इतरांना मदत करण्याची प्रवृत्ती वाढीस लागते (आयसने व लेविन 1972)

➤ सामाजिक नातेसंबंध : हितकारक तेसाठी ते किती महत्वाचे आहेत (Social Relationship : How Importance they are well – being ?) : व्यक्तिच्या जीवनात सामाजिक बाजू व नातेसंबंध महत्वाचे आहे. ते समाधान कारक असते तेव्हा जिवनात आनंदी वृत्ती वाढीस लागते. तर चुकीच्या वेळी जिवनात प्रत्येक पैलून विस्कळीतपणा येतो. व त्याचा मानसिक आरोग्य व कल्यानकारतेवर धोका निर्माण होतो (स्कॉटर, गार्डनर व फिंकल 2010) विवाहीत प्रमाणाचे एकाकी जीवन जगणा—या व्यक्ति आनंदी असल्याचे डिपॉल (2008) व क्लाईन बर्ग (2012) यांना आढळले

1.3. संशोधन : ज्ञानवृद्धतीचा मार्ग (Research as the Route to Increase Knowledge)

➤ **पद्धतशीर निरीक्षण (Systimatic Observation)** : “ वर्तन जसे घडते त्याचे काळजीपूर्वक निरीक्षण करणे म्हणजे पद्धतशीर निरीक्षण होय.”

हे मूलभूत तंत्र आहे. यात सर्वेक्षण पद्धतीचा समावेश होतो. याचे विविध हेतूने वापर केला जातो. या पद्धतीचे अनेक फायदे आहेत तसेच तोटेही आहेत.

➤ **प्रायोगिक पद्धत (Experiment Method)** : स्पष्टीकरणासाठी सामाजिक मानसशास्त्र प्रयोग पद्धतीचा वापर केला जातो. “प्रयोग म्हणजे नियंत्रित वातावरणात केलेले निरीक्षण होय.” यात परिवर्तनांचा वापर केला जातो.

✓ **प्रायोगिकीकरणाचे मूलभूत स्वरूप (Basic Nature of Experimentation) :**

- सामाजिक वर्तन व विचारांवर ज्या परिवर्तकांचा परिणाम होतो अशा परिवर्तनांचा मूल्यांकन बदल केला जातो.
- अशा बदलांचे काळजी पर्वक निरीक्षण केले जाते 1. स्वतंत्र परिवर्तन 2. परतंत्र परिवर्तन

✓ **प्रायोगिकीकरण (Experimentation) :** प्रयोगाच्या यशस्वितेसाठी दोन अटींची पूर्तता करणे गरजेचे आहे.

- प्रयुक्तांची प्रायोगिक वातावरणात यदृच्छ पद्धतीने विभागणी करणे
- अन्य घटकावर नियंत्रण ठेवणे

➤ **संहसंबंध (Co- relation)** : “एका घटकात बदल झाल्यास दुस—या घटकात बदल करण्याच्या प्रवृत्तीला संहसंबंध असे म्हणतात. सहसंबंधाची मर्यादा 0 ते $\pm$ 1 धन सहसंबंध 2 ऋण सहसंबंध 3 शून्य सहसंबंध

प्रश्नसंच

प्रश्न 1 : खाली दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवळून रिकाम्या जागा पूर्ण करा ?

1. सामाजिक मानसशास्त्रात ..... अभ्यास केला जातो.
1. सामाजिक वर्तनाचा   2. व्यक्तिचा   3. व्यक्तिंच्या हेतूचा   4. समाजाचा
2. सामाजिक मानसशास्त्राला ..... दर्जा मिळालेला आहे.
1. विषयाचा   2. शास्त्राचा   3. सामाजिक   4. व्यक्तिगत
3. सामाजिक मानसशास्त्रात ..... घटक महत्वाचे आहेत.
1. 2   2. 3   3. 4   4. 5
4. सामाजिक मानसशास्त्रात ..... महत्वाच्या मूल्यांचा वापर केला जातो.
1. 3   2. 4   3. 5   4. 2
5. सामाजिक मानसशास्त्र ..... लक्ष केंद्रित करते
1. व्यक्तिवर   2. आकृमतेवर   3. जिवनावर   4. समूहावर
6. ..... वेळी सकारात्मक भावना व्यक्त केल्या जातात.
1. दुःख   2. विनोद   3. प्रेम   4. राग
7. उत्कांतीच्या प्रक्रियेतील ..... मूलभूत घटक आहे.
1. निवड   2. सामाजिक समस्या   3. परीवर्तन   4. प्रयोग

8. व्यक्तिच्या जिवनात ..... व नातेसंबंध महत्वाचे आहेत.

1. सामाजिक बाजू

2. वैयक्तिक बाजू

3. प्रेम / आनंद

4. कुटुंब

9. सामाजिक जीवनात ..... भूमिका महत्वाची आहे.

1. भावनांची

2. विचारांची

3. वर्तनाची

4. अभिवृत्तीची

10. ..... प्रतिक्रिया समाजिक मानसशास्त्राज्ञाना महत्वाची वाटते.

1. बोधनिक

2. सामाजिक

3. मानसिक

4. वैयक्तिक

प्रश्न 2 : टिपा लिहा.

1 बोधन व वर्तन

2 बोधनिक प्रक्रिया

3 सामाजिक नातेसंबंध

4 पद्धतशीर निरीक्षण

5 प्रायोगीकरण

6 सहसंबंध पद्धती

3 : दीर्घोत्तरी प्र”न प्र”न

- 1 सामाजिक मानस”ास्त्राची व्याख्या लिहा. सामाजिक मानस”ास्त्राचे भास्त्रीय स्वरूप स्पृश्ट करा ?
- 2 सामाजिक मानस”ास्त्राचे स्वरूप सांगून. सामाजिक जीवनाच्या बाजूमधील भावनांच्या भूमिकेचे वर्णन करा ?
- 3 प्रायोगिक पद्धती सविस्तर स्पृश्ट करा ?
- 4 सहसंबंध पद्धतीचे वर्णन करा ?
- 5 पद्ध”ीर निरीक्षणाचे वर्णन करा ?